

AYOLLAR JINOYATCHILIGINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMILLARI

D.Y.Samatova¹

Mas'ul muallif: Samatova Dilrabo Yusupovna, Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti, p.f.f.d. (PHD).

Accepted: 23 Sentabr 2026

Published: 23 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Samatova, D. Y. AYOLLAR JINOYATCHILIGINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMILLARI / D. Y. Samatova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 2. — B. 228–230.

1. Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti, p.f.f.d. (PHD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning ijtimoiy-psixologik sabablari va omillari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda ayollar jinoyatchiligining o'ziga xos xususiyatlari, uning erkaklar jinoyatchiligidan farqli tomonlari, shuningdek ushbu hodisaning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-iqtisodiy, oilaviy-maishiy, psixologik va ijtimoiy-madaniy omillar guruhlariga ajratilgan holda yoritilgan. Maqola yakunda jinoyat profilaktikasi va ayollarga ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ayollar jinoyatchiligi, deviant xulq-atvor, ijtimoiy-psixologik omillar, oilaviy zo'ravonlik, ijtimoiylashuv, gender stereotiplari, jinoyat profilaktikasi.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ЖЕНСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация. В данной статье проведён научный анализ социально-психологических причин и факторов, обуславливающих совершение преступлений женщинами в Республике Узбекистан. В исследовании рассмотрены особенности женской преступности, её отличительные черты по сравнению с мужской преступностью, а также классифицированы социально-экономические, семейно-бытовые, психологические и социокультурные факторы, влияющие на возникновение данного явления. В заключительной части статьи разработаны практические рекомендации, направленные на совершенствование системы профилактики преступности и оказания женщинам социальной и психологической помощи.

Ключевые слова: женская преступность, девиантное поведение, социально-психологические факторы, семейно-бытовое насилие, социализация, гендерные стереотипы, профилактика преступности.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF FEMALE CRIMINALITY

Abstract. This article provides a scientific analysis of the socio-psychological causes and factors contributing to crimes committed by women in the Republic of Uzbekistan. The study examines the distinctive characteristics of female criminality, its differences from male criminality, and classifies the socio-economic, family and domestic, psychological, and socio-cultural factors that influence the emergence of this phenomenon. The article concludes with practical recommendations aimed at improving the system of crime prevention and strengthening social and psychological support services for women.

Keywords: female criminality, deviant behavior, socio-psychological factors, domestic violence, socialization, gender stereotypes, crime prevention.

Kirish. Ayollar jinoyatchiligi jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, oilaviy muhit, iqtisodiy sharoit, tarbiya xususiyatlari va shaxsning individual-psixologik holati bilan bog'liq bo'lgan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisalardan biridir. Mazkur muammoni o'rganishda jinoyatchilikni faqat shaxsning individual xususiyatlari bilan izohlash yetarli emas. Ayollarning ijtimoiy muhitdagi mavqei, oilaviy munosabatlari, ta'lim va mehnat imkoniyatlari, iqtisodiy sharoiti, ijtimoiy qo'llab-quvvatlanish darajasi hamda turli hayotiy vaziyatlarga moslashish imkoniyatlarini kompleks ravishda tahlil qilish zarur.

Ayollar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarlik va jinoyatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish zamonaviy kriminologiya, psixologiya va pedagogika fanlari kesishmasida muhim ilmiy yo'nalishlardan birini tashkil etadi. Bunday tadqiqotlarda ayol shaxsining psixologik xususiyatlarini jinoyat sodir etishning bevosita sababi sifatida talqin qilishdan ko'ra, shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aniqlash muhimdir. Chunki bir xil ijtimoiy sharoit turli shaxslarda turlicha psixologik reaksiyalarni yuzaga keltirishi mumkin.

Mazkur masalaning muhim jihatlaridan biri oilaviy munosabatlarning shaxs xulq-atvoriga ta'siridir. Oiladagi nizolar, uzoq davom etuvchi ijtimoiy bosim, tarbiyaviy muammolar, yaqinlar bilan munosabatlardagi beqarorlik yoki ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi ayrim hollarda shaxsning muammoli vaziyatlarga munosabatini murakkablashtirishi mumkin. Shu bilan birga, bunday omillarni

jinoyatchilikning yagona yoki muqarrar sababi sifatida baholash ilmiy jihatdan to'g'ri emas. Ular boshqa ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va individual omillar bilan o'zaro ta'sirda namoyon bo'ladi.

Ayollar jinoyatchiligini o'rganishda ijtimoiy moslashuv, qadriyatlar tizimi, mas'uliyat hissi, nizoli vaziyatlarni hal qilish strategiyalari, emotsional o'zini boshqarish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash kabi psixologik jihatlar ham alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, shaxsning muammoli vaziyatlarni qanday qabul qilishi, qaror qabul qilish uslubi va mavjud ijtimoiy resurslardan foydalanish qobiliyatini tahlil qilish profilaktik yondashuvlarni takomillashtirish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda jinoyatchilikning oldini olishda faqat huquqiy choralalar bilan cheklanib qolmasdan, uning ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlarini aniqlash, xavf omillarini barvaqt ko'rish, ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlash va shaxsning konstruktiv xulq-atvor strategiyalarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuvlarga ehtiyoj mavjud. Shu nuqtayi nazardan, ayollar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganish jinoyatchilikning shakllanish mexanizmlarini chuqurroq anglash hamda samarali profilaktik choralarni ilmiy asoslash imkonini beradi.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida jinoyatchilikning oldini olish, uning sabab va shart-sharoitlarini ilmiy asosda o'rganish davlat va jamiyat oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. "Yil oxirigacha xotin-qizlarning ijtimoiy muammolarini hal qilish, ularni ish bilan ta'minlash va jinoyat sodir etishining oldini olish bo'yicha zarur choralarni ko'rishimiz kerak." [11] — deya ta'kidlaydi yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ayollar jinoyatchiligi profilaktikasiga oid nutqlarida.

Jinoiy xulq-atvorning tarkibiy qismi sifatida ayollar jinoyatchiligi o'ziga xos ijtimoiy-huquqiy va psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, uni umumiy jinoyatchilik tizimidan alohida ajratib o'rganish zaruriyati mavjud. Ayol shaxsning jamiyatdagi o'rni, uning ona, xotin va farzand tarbiyachisi sifatidagi ijtimoiy funksiyalari nuqtai nazaridan, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar nafaqat huquqiy, balki chuqur ijtimoiy-psixologik ahamiyatga ham ega. Zero, ayolning jinoiy yo'lga kirishi ko'pincha oila institutining barqarorligiga, farzandlar tarbiyasiga va navbatdagi avlodning ijtimoiylashuv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. "Ayollar jinoyatchiligi mustaqil kriminologik tadqiqot obyekti bo'lib, uni o'rganishda ayollarning ijtimoiy mavqei, psixologik xususiyatlari va demografik omillarini alohida hisobga olish zarur." [9]

So'nggi yillarda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar, ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari, shuningdek oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashish borasidagi qonunchilik bazasining takomillashtirilishi ayollar jinoyatchiligi muammosini ilmiy nuqtai nazardan qayta baholashni taqozo etmoqda. Shu bois ushbu tadqiqotning maqsadi ayollar jinoyatchiligini keltirib chiqaruvchi ijtimoiy-psixologik omillarni tizimli tahlil qilish va ularning oldini olish yo'nalishlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: ayollar jinoyatchiligining nazariy-metodologik asoslarini yoritish; ushbu hodisaga ta'sir etuvchi omillarni tasniflash; omillarning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish; profilaktik chora-tadbirlar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot jarayonida jinoyat huquqi, kriminologiya, yuridik va ijtimoiy psixologiya sohalariga oid ilmiy adabiyotlar, shuningdek mavzuga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, qiyosiy-huquqiy tahlil, kontent-tahlil hamda umumlashtirish usullari tashkil etadi. "Ayollar jinoyatchiligi erkaklar jinoyatchiligidan o'zining kelib chiqish sabablari, sodir etilish motivlari va ijtimoiy shart-sharoitlari bilan farq qiladi." [10]

Ayollar jinoyatchiligiga oid statistik tendentsiyalarni umumlashtirish uchun mavjud ilmiy manbalarda keltirilgan ma'lumotlar qiyosiy tahlil qilindi. Bundan tashqari, deviant xulq-atvor psixologiyasiga oid nazariy modellar (ijtimoiylashuv nazariyasi, stigmatizatsiya nazariyasi, frustratsiya-agressiya nazariyasi) asosida ayollar jinoiy xulq-atvorining shakllanish mexanizmi tahlil qilindi. Omillarni tasniflashda ijtimoiy-iqtisodiy, oilaviy-maishiy, psixologik-shaxsiy va ijtimoiy-madaniy guruhlarga ajratish tamoyilidan foydalanildi, bu esa muammoni har tomonlama va tizimli ko'rib chiqish imkonini berdi.

Natijalar. O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar jinoyatchiligini keltirib chiqaruvchi omillarni shartli ravishda to'rt asosiy guruhga birlashtirish mumkin.

Birinchi guruh ijtimoiy-iqtisodiy omillar. Bularga past turmush darajasi, moddiy qashshoqlik, ishsizlik, mustaqil daromad manbaini yo'qligi, ta'lim darajasining pastligi kabilar kiradi. Iqtisodiy qiyinchiliklar ko'pincha ayolni oilani boqish maqsadida noqonuniy faoliyatga, jumladan mulkka qarshi jinoyatlarga (o'g'irlik, firibgarlik) yoki noqonuniy tadbirkorlik faoliyatiga jalb qiladi.

Ikkinchi guruh oilaviy-maishiy omillar. Nofunksional oila muhiti, er-xotin munosabatlaridagi ziddiyatlar, oilaviy zo'ravonlik (jismoniy, ruhiy, iqtisodiy), qaramlik holatlari (nikohsiz ajralish, beva qolish) ayollarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ba'zi hollarda o'z-o'zini himoya qilish yoki qasos olish maqsadida og'ir jinoyatlar (shu jumladan hayotga tajovuz) sodir etilishiga sabab bo'lishi mumkin. Bolalikda kuzatilgan yoki boshdan kechirilgan zo'ravonlik holatlari kelgusida deviant xulq-atvorning shakllanishiga zamin yaratadi.

Uchinchi guruh psixologik-shaxsiy omillar. Bunga emotsional beqarorlik, o'z-o'zini past baholash, stressga chidamlilikning pastligi, ruhiy travmalar, depressiv holatlar, shuningdek shaxslararo munosabatlarda kelib chiqadigan ziddiyatlarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalarining yetishmasligi kiradi. Psixologik beqarorlik holatida bo'lgan ayollar tashqi ta'sirlarga, jumladan salbiy ijtimoiy muhit ta'siriga nisbatan ancha zaif bo'ladi.

To'rtinchi guruh ijtimoiy-madaniy omillar. Jamiyatda mavjud patriarxal munosabatlar, gender stereotiplari, ayolning ijtimoiy mavqeini cheklovchi urf-odatlar, shuningdek jinoyat sodir etgan ayolga nisbatan qattiq ijtimoiy stigma (tamg'alash) uning qayta ijtimoiylashuvini murakkablashtiradi va ba'zan takroriy jinoyat sodir etish ehtimolini oshiradi. Bundan tashqari, salbiy ijtimoiy muhit jinoiy subkultura tarafdorlari bilan aloqa, giyohvand moddalarga qaramlik kabi

holatlar ham ushbu guruhga kiritilishi mumkin.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, aksariyat hollarda ayollar jinoyatchiligi yagona bir omil ta'sirida emas, balki yuqorida sanab o'tilgan omillarning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladi. Xususan, iqtisodiy qiyinchilik va oilaviy zo'ravonlikning birgalikda ta'sir etishi, bunga psixologik beqarorlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi qo'shilganda, jinoiy xulq-atvor ehtimoli sezilarli darajada ortadi.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning tarkibiy tuzilishi erkaklar jinoyatchiligidan sezilarli darajada farq qiladi. Xalqaro va mintaqaviy tajriba shuni ko'rsatadiki, ayollar ko'proq mulkka qarshi jinoyatlar (o'g'irlik, firibgarlik, ishonchni suiiste'mol qilish), iqtisodiy jinoyatlar hamda oilaviy-maishiy zamin asosida sodir etiladigan zo'ravonlik xarakteridagi jinoyatlarga moyil bo'ladi, erkaklarga xos bo'lgan uyushgan va zo'ravonlik bilan bog'liq og'ir jinoyatlar ayollar orasida nisbatan kamroq uchraydi. Bu holat ayollarning ijtimoiy roli, ularning ko'proq oila va maishiy muhit doirasida faoliyat yuritishi bilan izohlanadi. Yosh jihatidan tahlil qilinganda, jinoiy xulq-atvoriga moyillik ko'pincha 25-40 yosh oralig'idagi, ya'ni oilaviy va mehnat faoliyati bilan bog'liq eng faol davrni boshdan kechirayotgan ayollar orasida ko'proq kuzatiladi. Bu davr ayollar hayotida bir vaqtning o'zida bir necha ijtimoiy rol (ona, xotin, ishchi kuchi) bilan bog'liq yuklamaning ortishi bilan tavsiflanadi, bu esa psixologik zo'riqishni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama. Olingan natijalar ayollar jinoyatchiligining kompleks tabiatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Bu esa ushbu muammoni faqat huquqiy-jazolash nuqtai nazaridan emas, balki ijtimoiy-psixologik profilaktika nuqtai nazaridan ham hal qilish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, oilaviy zo'ravonlik qurboni bo'lgan ayollarga o'z vaqtida psixologik va huquqiy yordam ko'rsatish tizimini kuchaytirish, mahallalarda ayollar bilan ishlash bo'yicha ijtimoiy xizmatlar faoliyatini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, iqtisodiy jihatdan zaif ayollarni kasb-hunarga o'qitish, mikromoliyalashtirish dasturlariga jalb qilish orqali ularning mustaqil daromad topish imkoniyatlarini kengaytirish jinoyatchilikning oldini olishning samarali yo'nalishlaridan biri sifatida baholanishi mumkin. Psixologik yordam xizmatlarining, xususan ishonch telefonlari va psixologik reabilitatsiya markazlarining mavjudligi va ularning aholi orasida targ'ib qilinishi ham muhim rol o'ynaydi. Alohida ta'kidlash joizki, jinoyat sodir etgan ayollarni jamiyatga qayta moslashtirish (resotsializatsiya) jarayoni ham yetarlicha e'tiborga muhtoj. Ijtimoiy stigmatizatsiyaning yuqori darajasi ozodlikdan mahrum etish joylaridan qaytgan ayollarning qonuniy mehnat faoliyatiga qaytishini murakkablashtirib, takroriy jinoyat xavfini oshirishi mumkin. Shu sababli davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, ushbu toifadagi ayollarga ijtimoiy-huquqiy va psixologik qo'llab-quvvatlash ko'rsatishning barqaror mexanizmlarini yaratish talab etiladi.

Amaliy tavsiyalar. Yuqorida keltirilgan tahlil natijalariga tayangan holda, ayollar jinoyatchiligining oldini olish bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin: birinchidan, tuman va shahar hokimliklari huzuridagi ijtimoiy himoya bo'limlarida ayollar uchun bepul psixologik konsultatsiya xizmatlarini yo'lga qo'yish; ikkinchidan, oilaviy zo'ravonlik holatlarini erta aniqlash maqsadida mahalla faollari, tibbiyot xodimlari va ta'lim muassasalari o'rtasida axborot almashish tizimini takomillashtirish; uchinchidan, iqtisodiy jihatdan ehtiyojmand ayollarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan kasb-hunar o'rgatish va mikrokredit dasturlariga jalb qilishni kengaytirish. Bundan tashqari, ozodlikdan mahrum etish joylarida jazoni o'tayotgan yoki o'tab bo'lgan ayollar bilan ishlash bo'yicha ixtisoslashgan ijtimoiy-psixologik reabilitatsiya dasturlarini joriy etish, ularni jamiyatga qayta moslashtirishda nodavlat notijorat tashkilotlari, diniy-ma'rifiy muassasalari va mahalliy davlat hokimiyati organlari o'rtasidagi hamkorlikni institutsional asosda mustahkamlash zarur. Ta'lim tizimida, xususan maktab va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida qizlar va yosh ayollar o'rtasida huquqiy savodxonlikni oshirish, stressni boshqarish va nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan profilaktik tadbirlarni tizimli tashkil etish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

ayollar jinoyatchiligi ko'p qirrali ijtimoiy hodisa bo'lib, uning sabablari ijtimoiy-iqtisodiy, oilaviy-maishiy, psixologik va ijtimoiy-madaniy omillarning o'zaro ta'sirida shakllanadi;

oilaviy zo'ravonlik va psixologik beqarorlik ayollar orasida deviant xulq-atvorning shakllanishida markaziy o'rin tutadi;

jinoyatchilikning oldini olish samarali bo'lishi uchun huquqni muhofaza qilish organlari, ijtimoiy xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar va psixologik yordam markazlarining o'zaro kompleks hamkorligi zarur.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O'zbekistonda ayollar jinoyatchiligining oldini olish bo'yicha davlat siyosatini takomillashtirishda quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish tavsiya etiladi: oilaviy zo'ravonlikning oldini olish tizimini kuchaytirish; ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashga qaratilgan dasturlarni kengaytirish; mahalla darajasida psixologik maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish; jinoyat sodir etgan ayollarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish mexanizmlarini takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] O'zbekiston Respublikasining "Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.

[2] Karimova N.M. Kriminal psixologiya asoslari. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021.

[3] Аванесов Г.А. Криминология. – Москва: Юнити-Дана, 2018.

[4] Antonyan Yu.M. Jinoyatchilik psixologiyasi va uning oldini olish. – Moskva, 2017 (rus tilidan tarjima).

[5] Rasulov A.Q. Ijtimoiy devyatsiya va jinoyatchilik: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Adolat, 2020.